

DUBLA FAȚĂ A VALORII ÎN ÎNTEMEIEREA METAFIZICII MORAVURILOR*

RODICA CROITORU

1. Valoarea formală

În *Întemeierea metafizicii moravurilor* două sunt sursele valorii: una este legea morală, de unde rezultă valoarea morală, iar cealaltă este persoana umană, de unde rezultă valoarea umană. Valoarea morală, integrată în prima conceptualizare a acestei lucrări, este caracterizată prin formalism; fiind dependentă de legea morală, valoarea preia caracteristicile sale, de a fi absolută și pură. Valoarea umană funcționează ca nucleu al sistemului de valori, integrat în cea de-a doua conceptualizare a aceleiași lucrări, având caracteristici teleologice. Fiind dependentă de valoarea persoanei umane în măsura în care își poate formula scopuri raționale, această valoare preia caracteristici derivate din raționalitate.

Kant nu definește valoare direct, ci prin aceste două surse: prima cu caracter absolut, iar cealaltă caracterizată prin perfecțiune, datorită raționalității sale. Datorită relațiilor pe care le întreține, atât cu legea morală, cât și cu persoana umană, noi putem să îi trasăm conturul, ca fiind rațională, formală, necondiționată, absolută, prin care ea se situează între conceptele morale de primă importanță.

Textul lui Kant prezintă relația dintre valoarea morală și acțiunea corespunzătoare reprezentării legii morale ca fiind derivată direct din facultatea rațiunii. Rațiunea, care este sediul cunoașterii *a priori*¹, dă ființei umane înzestrată cu rațiune, posibilitatea ca prin voința sa să își actualizeze legea morală prin reprezentare. Subtextul însă ne dă posibilitatea să deducem prin reprezentare nu numai forma legii, dar și valoarea absolută a legii. Întrucât în ideea de reprezentare a legii subiectul moral nu este confruntat numai cu o simplă abstracție actualizată necondiționat de voința sa, ci cu o abstracție specială, care solicită propria sa participare spre a fi actualizată, subiectul moral trebuie să ia o decizie venită din interiorul său, determinată de nimic extern. Iar decizia de a își reprezenta legea

* Acest text reprezintă o formă prescurtată și regândită a celui publicat anterior cu titlul: „Formal and Teleological Value in Kantian Ethics”, *Philosophia* (Athena), 39, 2009, p. 261-278.

¹ Imm. Kant, *Werke*, Akademie Textausgabe, IV, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1968, p. 389. Imm. Kant. *Opere. Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica rațiunii practice*, Traducere, Prefață, Studiu introductiv, Studiu asupra traducerii, Note, Bibliografie selectivă, Index de concepte german-român, Index de concepte român-german de Rodica Croitoru, București, Antet, 2013, p. 48.

morală este dependentă de conștientizarea capacității sale de a legifera domeniul moral, datorită căreia legea are o semnificație absolută și, deci, o valoare absolută.

Datorită acestei capacități, reprezentarea moralității implică contribuția individuală în apropierea legii, ca valoare absolută pentru domeniul moral. Prima conceptualizare valorică, care se întâlnește în *Întemeierea metafizicii moravurilor*, întemeiată pe rațiune prin *formă, reprezentare și lege morală*, are o expresie formală. În acest stadiu *critic*, Kant pare mai interesat de deducția legii morale decât de valoarea implicată în reprezentarea legii. Conform intenției sale principale, el a refăcut această linie de gândire diferit în cea de-a doua *Critică* (după cum se va putea vedea dintr-un studiu ulterior), unde nu a mai actualizat legea morală prin reprezentare, abordarea sa dând acolo dovada unui formalism mai strict; dar astfel el a pierdut principalul element în constituirea valorii.

Structura conceptuală a primei scheme din *Întemeierea metafizicii moravurilor* este dată de valoarea formală, evidențiată de contribuția individuală în reprezentarea legii. Această structură este consonantă cu caracteristica funcțională a legii morale: întrucât este o lege a interiorității, ea trebuie să fie inclusă în principiile formulate de subiect, care sunt principii subiective sau maxime. Odată cu apropierea legii morale de către subiectul moral în maximele sale, ea devine un principiu particular al acțiunii sau o normă morală. Astfel, legea reprezentată de subiectul moral se conformează cerinței lui Kant de a oferi norma supremă de apreciere morală. Cu privire la acest domeniu, ce are o sursă internă de legiferare, valoarea morală mijlocește între interior (principiul moral) și exterior (acțiunea). Prin această funcție, ea dobândește capacitatea de a transforma principiul moral universal într-o normă de acțiune valabilă pentru fiecare individ.

Spre a înțelege de ce morala necesită un mediator între principiul său și acțiune și, deci, de ce valoarea morală este un catalizator, atunci când este aplicată normei morale, să vedem, prin contrast, felul în care acționează o normă atunci când ea nu provine din valoarea morală. Acesta este cazul normei juridice. Legiferarea externă, care este adecvată domeniului juridic, privează norma de valoare morală, pentru că aici nu se află nimic în afară de facultatea rațiunii a fiecărui individ uman și principiul universal care i se impune din exterior. Aproximarea principiului de către rațiunea individuală este sancționată extern, iar individul nu participă activ în acest caz. Prin urmare, nu este necesar ca el să afle valoarea în principiu, ci trebuie să îl considere ca o necesitate externă, impusă de societatea civilă. Diferența dintre cele două feluri de norme se datorează legiferării lor diferite: domeniul moralei acționează prin norme-valori, iar domeniul dreptului acționează prin norme ale necesității (ale constrângerii externe).

În *Metafizica moravurilor* Kant se referă la aceste două tipuri de legiferare; dar în această lucrare, fiind una *critică*, el este preocupat numai de legiferarea superioară (morală), care generează o normă de apreciere a acțiunii individuale, susținută de un impuls intern. Ea este destinată aprecierii valorii morale a unei acțiuni. În același timp, ea transformă morala într-o disciplină non-empirică, cu un

statut științific asemănător celui revendicat de domeniile cunoașterii. Norma supremă de acțiune, care este legea morală însăși, are ca scop urmărirea binelui, și acționează ca un principiu obiectiv. Spre a menține o acțiune între aceste limite (orientarea după un principiu obiectiv și urmărirea binelui moral), Kant ne indică o cale simplă, prin care subiectul moral va fi capabil să deosebească *legea* de *regulă* (principiul obiectiv de principiul subiectiv) și, ca atare, ar putea să distingă între norma absolută și norma relativă. El spune: „Căci, pentru ca ceva să trebuiască să fie moral bun, nu este suficient ca el să fie *conform* legii morale, ci trebuie ca el să aibă loc de dragul legii”². A fi „conform legii” are sensul unei uniri accidentale a unei acțiuni practice cu norma morală. În acest caz, noi alegem doar o normă relativă, care nu este dublată de valoare. Spre deosebire de ea, expresia „de dragul legii” are sensul unei direcționări totale și, mai ales, deliberate, către ceea ce este esențial în morală, către norma ei cea mai importantă. Ea dă valoarea morală, care este o valoare absolută. A se plasa în sfera morală înseamnă fie a decide expres pentru lege, de unde decurge o acțiune cu necesitate morală, fie pentru regulă, de unde decurge o acțiune moral contingentă. Ceea ce nu este nici lege, nici regulă este contrar legii (normei morale); astfel de acțiuni trebuie evitate, întrucât ele nu pot fi incluse în sfera morală.

Binele, ca obiect al moralei, și datoria, ca instrument al celei dintâi, trebuie să fie unite cu necesitate cu legea morală; prin urmare, ele nu pot rezulta decât din a doua expresie. Numai în acest fel, aceste concepte se pot bucura de universalitatea revendicată de funcțiile lor morale, ca și de valoare morală. Prin urmare, expresia „de dragul legii” nu se referă doar la lege (ca și perechea ei care exprimă contingenta), ci inevitabil la cele două concepte prin care putem ajunge, de asemenea, la ea: *binele* și *datoria*, formând împreună un nucleu valoric.

Criteriul pe care ni-l oferă Kant, spre a deosebi situația morală tipică de situații cvasi-morale, ne oferă o oarecare siguranță teoretică, dar pe acest temei este mai dificil să încadrăm realitatea în aceste situații. Există, dintru-nceput o revendicare teoretică de a acționa de dragul legii, care rămâne la nivel mental. Aici este locul valorii. Întrucât această revendicare are o finalitate practică, ea trebuie transpusă în acțiuni; ele sunt îndeplinite prin maxime, care invocă această prezență mentală, care este reprezentarea legii morale. Deși Kant prezintă latura teoretică investită cu obiectivitate concentrată în lege, ca fiind definitorie pentru disciplina moralei, și deși ea generează valoare, latura practică, având o dominantă subiectivă importantă și, din acest temei, fiind lipsită de valoare, domină totuși activitatea ființei umane. Noi putem fi conștienți de această situație inegală dacă comparăm principiul subiectiv sau *maxima*, definită de Kant ca principiul conform căruia acționează subiectul, cu *legea*, concepută exact ca o stare de lege, ca o legiferare, care trebuie să fie reprezentată. Totuși, dacă din punct de vedere teoretic cele două

² *Ibidem*: „Denn bei dem, was moralisch gut sein soll, ist es nicht genug, daß es dem sittlichen Gesetze gemäß sei, sondern es muss auch *um desselben willen* geschehen”, p. 390; ed. rom., p. 49.

norme (obiectivă și subiectivă) sunt congruente cu idealismul transcendențial kantian, respectiv cu nivelurile sale fenomenal și numenal, realitatea ne confruntă cu acțiuni guvernate de maxime mai mult sau mai puțin subiective, dar niciodată guvernate de lege. În consecință, numai norma relativă acționează în realitate, astfel încât numai expresia „conform legii” este realizabilă. Totuși, universalitatea rațiunii cere scăderea cuantumului de subiectivitate al maximei, prin transpunerea în practică a formei universale a legii morale; această cerință se identifică cu *datoria* morală. Legea îi transmite, în același timp, valoarea ei, întrucât la fel ca legea, *datoria* se desfășoară de asemenea la nivelul rațional, fiind caracterizată ca *formală, necondiționată, absolută*. Și, similar legii, *datoria* poate deveni o pradă a iluziei absolutului (și, prin urmare, ea poate da numai iluzia valorii); legea morală poate fi urmărită în intenție morală, dar totodată și din întâmplare, iar *datoria*, care se identifică deopotrivă cu această urmărire, devine subiectul aceleiași alternative și astfel devine o pradă a cvasi-moralității.

După cum *datoria*, în calitate sa de instrument al legii morale, primește valoare de la lege, în același fel va primi valoare obiectul legii, care este *binele*. Un astfel de bine, corespunzător valorii morale, trebuie să fie necondiționat și absolut. Prin urmare – spune Kant –, el nu desemnează nici calitățile spirituale, nici calitățile temperamentale, care, deși benefice individului uman, sunt relative și condiționate de facultatea care le evidențiază, care este voința. Numai voința, care condiționează toate calitățile practice benefice ființei umane are capacitatea de a fi necondiționat bună, de a fi o *voință bună*. Binele acestei forme volitive se datorează valorii pe care o include, independent de orice utilitate produsă de ea, întrucât ea poate produce ceva sau nu poate produce nimic³. Ea este o formă cu o valoare absolută; și – spune Kant – provine din rațiunea cu care este investită ființa umană în scop practic, ceea ce înseamnă că i-a fost dată spre a produce transformarea rațională a voinței sale. Ca rezultat al acestei transformări, ea va dobândi o valoare independentă de toate bunurile, dar capabilă să producă acest bine necondiționat. Acest act de modelare dat de rațiune ca scop al său, plasează voința la nivelul *în sinelui*, generator de valoare. Cerința prin care voința este chemată către rațiune spune: „...eu nu trebuie să procedez niciodată altfel decât, *ca eu să și pot voi, ca maxima mea să devină o lege universală*”⁴. Voința rațională, susținătoare a valorii este considerată, în schema formală a *Întemeierii metafizicii moravurilor*, ca binele suprem pe care îl poate dobândi rațiunea.

Revendicând într-un mod rațional norma absolută, localizată la nivelul mentalului, care este unicul generator de valoare, criticismul practic kantian a dezvoltat o *idealitate*, care depășește realitatea, în măsura în care ea ne apare ca rezultată dintr-un principiu *a priori* al rațiunii umane (și astfel, independent de

³ *Ibidem*, p. 394, ed. rom., p. 53.

⁴ *Ibidem*: „Ich soll niemals anders verfahren als so, daß ich auch wollen könnte, meine Maxime solle ein allgemeines Gesetz werden”, p. 402, ed. rom., p. 58.

orice experiență în limitele realității), și se apropie de *realitate*, în măsura în care norma absolută are sarcina de a influența realitatea, impunând un comportament universal, care are valoare morală. Pe acest temei, Kant nu consideră că principiul trebuie să fie dat cu intenția de a deveni real, ci de a ajuta indirect realitatea, prin limitarea tendinței sale de a devia de la comportamentul universal. Schema formală, din care provine norma absolută, nu îndeamnă subiectul moral către fapta relativ bună (cu toate că semnificația sa pozitivă ar avea un impact direct asupra realității), ci către urmărirea unei forme care, datorită universalității sale, are valoare de principiu; ea dă unica propoziție, prin care se pot evita dificultățile rezultate din acțiunile particulare: interes, egoism, prejudicierea celui alt (în condițiile în care cea mai importantă caracteristică a legii morale este universalitatea sa, prin care prinde contur un comportament universal). Normele relative sunt elemente anexe, care încearcă să parvină la realitate, oferind agentului moral forme mai ușor de atins de către voința sa esențialmente duală. *Valoarea absolută* și *norma absolută* sunt marile modele ale voinței duale dar, ca atare, ele rămân intangibile, întrucât pentru o astfel de voință duală cel mai important impediment în atingerea lor este dezacordul dintre *rațiune*, care dispune acțiunea morală la nivelul inteligibil, și *voință*, care îndeplinește dispoziția rațiunii de a acționa *cu totul* la acest nivel. Datorită acestui impediment, norma absolută nu poate deveni realitate, rămânând doar o propoziție orientativă, dar ea este universală ca și facultatea rațiunii din care provine. În comparație cu ea, norma relativă, accesibilă acestei voințe sensibil-raționale, este particulară; ea poate fi generalizată, dar nu universalizată. „În fapt – spune Kant –, este absolut imposibil, ...că maxima unei anumite acțiuni, de altfel conformabilă datoriei, să se fi întemeiat exclusiv pe temeiuri morale și pe reprezentarea datoriei sale”⁵.

2. Valoarea teleologică

Distincția dintre norma absolută, intangibilă, dar investită cu valoare, și norma relativă, accesibilă dar lipsită de valoare, a generat un gol valoric în schema formală a *Întemeierii metafizicii moravurilor*, cel al *valorilor relative*. Pentru a le include în filosofia sa practică, Kant a trebuit să regândească scopul, care inițial era sensibil, fenomenal, definind doar „impulsurile și înclinațiile” incapabile să genereze valoare; și l-a regândit prin încadrarea rațională a scopului, favorabilă evidențierii valorii. Dar pentru a crea acest complement conceptual, Kant a trebuit să îi construiască o schemă teleologică, complementară schemei formale, în care voința să dezvolte valoarea rațională a scopului, localizată la nivelul *în sinelui*. Acest fel de scop a fost gândit să explice, în primul rând, legea morală ca lege a voinței care își propune sieși scopuri

⁵ *Ibidem*: „In der Tat ist es schlechterdings unmöglich, durch Erfahrung einen einzigen Fall mit völliger Gewissheit auszumachen, da die Maxime einer sonst pflichtmäßigen Handlung lediglich auf moralischen Gründen und auf der Vorstellung seiner Pflicht beruht habe”, p. 407, ed. rom., p. 61.

raționale (în condițiile în care acea voință aparține unei ființe, care își poate formula și scopuri non-raționale) și, în al doilea rând, ea a fost gândită să explice valoarea, construind o ierarhie dispusă între *valoarea umană* și *prețul* unui lucru, din punctul de vedere al relației lor cu *scopul rațional*.

De această dată, argumentul lui Kant nu pleacă de la lege, ca în cazul valorii morale identificate în prima schemă a aceleiași lucrări, ci pleacă de la autorul și beneficiarul legii, care este *ființa rațională finită*, desemnată prin *existența* ei (în acest context, *existența* încadrează numai *valoarea umană*, în *Critica rațiunii practice* ea va încadra și legea morală). Cu toate că existența unei astfel de ființe face posibile deopotrivă formularea scopurilor *sensibile* și a scopurilor *raționale*, aici numai scopurile raționale, necondiționate de vreun bine procurabil prin ele, sunt luate în considerație; despre valoarea acestor scopuri, care este independentă de orice fel de impulsuri de satisfacut prin bunuri și dependentă numai de rațiunea care le produce, se spune că ea are o semnificație *in sine* sau o *valoare absolută* (în sensul de a fi independentă de relativitatea oricărui fel de bunuri). Pentru o astfel de existență rațională, având scopuri investite cu valoare, există o lege care reglementează această relație, valabilă numai pentru genul de ființe raționale; de acest gen este legea domeniului practic. Recunoașterea sa, ca lege adecvată acestui gen de ființe superioare cere ca toate acțiunile lor, atât îndreptate către ele însele, cât și către alte ființe raționale, trebuie să plaseze legea într-o poziție privilegiată din punctul de vedere al scopului. Argumentul pe care îl folosește aici Kant angajează numai determinarea *umană și rațională* a acestui gen de ființe, care urmează să fie finalizată în scopuri de același fel. (Dintr-o perspectivă non-teleologică, o astfel de existență își pierde caracterul absolut și trebuie să fie considerată ca relativă față de unica ființă absolută.)

Kant va întrebuița un raționament teleologic, care pleacă de la existența umană de excepție. El este mai puțin abstract decât raționamentul deductiv întrebuițat în prima parte a *Întemeierii metafizicii moravurilor*, unde numai unul dintre cele trei concepte de bază implicate acolo desemna ființa umană, prin facultatea voinței. De această dată ființa umană va fi desemnată prin conceptul în a cărui sferă este inclus, și anume *existența* ei; el este determinat prin *genul umanității*; *valoarea absolută* și *scopul in sine* vor fi pilonii schemei teleologice, care va ajunge pe altă cale la relația omului cu datorია sa (respectiv prin *raționamentul teleologic* și prin *valoare*).

Prezenta perspectivă teleologică, pe lângă contribuția sa la problemele morale de bază (cum ar fi reconsiderarea legii morale și a relației sale cu datorია), și cu unele probleme care se încadrează în forma morală (cum ar fi valoarea), aduce contribuții la reevaluarea metafizicii tradiționale moștenite de Kant – contribuții care, la rândul lor, vor avea repercusiuni asupra celor două direcții de mai sus. Prin ideea de scop *in sine*, rezultată din valoarea absolută a ființei umane, Kant părăsește tradiția morală și metafizică, care dezvoltă o ființă umană *neajutorată* în comparație cu divinitatea *atotputernică*. Contribuția sa subliniază puterea pe care o poate dobândi omul prin rațiunea sa, bine orientată de principii. Ca atare, omul este purtătorul valorii absolute,

prin care el deschide un domeniu al valorii în filosofia practică. Fiind valoarea absolută, valoarea de referință, omul este cel la care se raportează toate celelalte elemente ale Universului (fie ființe, fie abstracții conceptuale) în calitatea lor de valori relative. Pentru sistemul antropocentric de valori al lui Kant, nu este întâmplător că valoarea poate fi identificată în *filosofia practică*, unde omul este privit ca centru de putere, în care legiferează legea morală dată de el însuși, în locul legii divine. În această calitate de realizator, investit cu o putere venită de la rațiunea sa, omul este considerat ca o *valoare absolută*. În această poziție, el apreciază ceea ce este important pentru existența sa, ceea ce are valoare (desigur, numai una relativă în comparație cu sine). Întrucât valoarea apare la Kant în domeniul moralității și este dependentă de omul ca scop în sine însuși și ca o valoare absolută, *non-valorile* reprezintă deviații de la ideea de scop în sine (pentru că ele desconsideră demnitatea umană și sunt non-morale); de aceea, în *Întemeierea metafizicii moravurilor*, unde valoarea apare pentru prima dată, nu le include, iar *valorile false* sunt, pentru Kant, inconceptibile (întrucât ele ar induce în eroare însăși existența umană).

În cele două scheme din *Întemeierea metafizicii moravurilor*, valoarea are numai o semnificație pozitivă, pentru că este morală. Numai această valoare pozitivă va fi plasată la cele două niveluri ale idealismului transcendent kantian: cel al *înclinațiilor* (întemeiate pe principiul practic), condiționate material și, deci, cu o valoare condiționată de satisfacerea respectivelor înclinații, și cel al *rațiunii*, care își atinge nivelul maxim în legea morală (guvernată de un principiu obiectiv), necondiționat, formal, cu o valoare absolută. În comparație cu schema formală, al cărei rezultat axiologic era valoarea absolută a legii, schema teleologică prezintă stipulează un nivel al valorii, care aparține ființelor a căror existență este guvernată de voința lor rațională; calitate în care ele participă la valoarea absolută a legii morale, devin *scopuri în sine însele* și au dreptul de a fi considerate ca *persoane*. Datorită valorii lor absolute, ele sunt capabile să se elibereze de sursa valorii condiționate, care constă din înclinații, pentru că numai în acest fel persoanele merită respect. Prin urmare, niciun om în viață nu are dreptul de a le transforma în *mijloace* ale nevoilor, intereselor sau plăcerilor sale (cu alte cuvinte, să le coboare la poziția de lucruri). Dacă persoana reprezintă o valoare absolută, conform raționamentului lui Kant, ea este investită și cu corespondentul moral al acestei valori, care este *demnitatea*. Asemănător sfințeniei, demnitatea este un concept cu o valoare teoretică mare, dar cu o frecvență practică redusă; din acest motiv, ultimele două sunt atribuite și legii morale, a cărei semnificație teoretică depășește implicațiile sale practice.

Numai despre *moralitate* (care dă ființei raționale șansa de a deveni un scop în sine) și *umanitate* (în măsura în care această ființă este capabilă să devină morală) se spune că au *demnitate*. „Fidelitatea în promisiuni, bunăvoința întemeiată pe principii (nu pe instinct)”⁶ sunt calități care – pentru Kant – au o *valoare*

⁶ *Ibidem*, p. 435, ed. rom., p. 81.

internă. Aceste valori nu pot fi substituite de niciun produs natural sau artistic, pentru că valoarea lor nu depinde de ceea ce produc ele (după cum este cazul naturii și al artei), ci de orientarea bună a maximelor lor ale voinței, exprimate în acțiuni. Rațiunea le impune voinței, care le consideră ca meritând respect.

La un nivel valoric inferior sunt plasate ființele private de rațiune, a căror existență nu este dependentă de voința umană, ci de natură. Față de ființa umană rațională care reprezintă un scop în sine, ele au doar o valoare *relativă*, o valoare de *mijloace*. Această calitate le desemnează ca *lucruri*. În ierarhia valorică, lucrul este plasat la un nivel inferior față de cel al persoanei, pentru că el este dependent de ea și este privat de orice semnificație morală. În loc de valoare absolută, el are un *preț*, prin care el poate fi echivalat cu alt lucru cu un preț asemănător (în comparație cu valoarea persoanei, care nu poate fi înlocuită cu nimic altceva). Pe acest temei, prețul este numit un *preț de piață*, rezultat dintr-o etalare publică și o comparație de prețuri, și are o valoare comparativă⁷. Relativitatea valorii pe care o reprezintă lucrul îl face potrivit funcției de mediator între ființa investită cu valoare absolută și numeroarele sale nevoi relative la existența sa. Prin urmare, acest fel inferior de „ființe” – după cum le numește Kant⁸ – a căror existență este întemeiată direct pe natură și, prin urmare, nu au capacitatea de a se bucura de legea morală, sunt doar *mijloace* ale unor scopuri superioare lor (date de ființe înzestrate cu rațiune). Înclinațiile și nevoile naturale sunt localizate la un nivel valoric inferior, similar cu cel al lucrurilor, întrucât ele pot fi satisfăcute cu ajutorul lucrurilor. La fel cu acestea, ele au un preț de piață. Kant le subsumează „abilității și strădaniei în muncă”. Între extremele date de prețul lucrului și valoarea absolută a persoanei figurează valoarea corespunzătoare a gustului; ea rezultă din satisfacția „jocului lipsit de scop al facultăților sufletului nostru”⁹. Această intenție de a organiza ceva, dar care nu ajunge la niciun scop, ca și relația ei cu persoana umană prin sensibilitatea sa, dă valorii estetice o poziție inferioară în comparație cu valoarea morală, similară celei a lucrului. Kant desemnează prin ea un preț, dar unul deosebit (datorită sensibilității atrase într-un „joc”). Acesteia îi corespunde valoarea relativă, capabilă să întrețină un loc elevat, ca de exemplu „agerimea, imaginația însuflețită și veselia”¹⁰.

Ființele superioare care, datorită independenței lor practice sunt numite persoane, au în comun cu legea morală originea și finalitatea lor, de unde rezultă valoarea lor absolută. Datorită acestui temei, conceptele unei ființe raționale desemnate prin voința sa, legea morală și imperativul categoric, prin care este îndeplinită, sunt concepte corelate. Persoana umană, conștientă de calitatea sa de scop în sine, poate da imperativul categoric ca un scop, întrucât ea însăși reprezintă valoarea universală a scopului (o astfel de reprezentare ar putea fi valabilă pentru

⁷ *Ibidem*, p. 434, ed. rom., p. 80.

⁸ *Ibidem*, p. 428, ed. rom., p. 76.

⁹ *Ibidem*, p. 435, ed. rom., p. 81.

¹⁰ *Ibidem*.

fiecare persoană, după cum în schema formală fiecare persoană putea să își reprezinte legea morală). Acesta este considerat de Kant principiul obiectiv al voinței, care întemeiază o lege practică universală. Originea sa trebuie căutată în natura rațională a acestei ființe, care există ca un lucru în sine. Reprezentarea pe care fiecare om și-o face asupra existenței sale de scop în sine este considerată ca principiul subiectiv al acțiunii. În măsura în care fiecare existență umană are aceeași reprezentare în același scop, principiul de mai sus ajunge să fie, totodată, un principiu obiectiv, din care rezultă toate legile voinței. Pe temeiul relației dintre *scop* și *raționalitate*, Kant a transformat principiul subiectiv într-un principiu obiectiv, asociind indivizii umani prin modul lor posibil de acționare, dat de aceeași facultate rațională. Similar relației dintre scop și raționalitate va fi tratată relația dintre scop și umanitate (ca universalitate a speciei umane existentă în orice individ uman). Conform acestei perspective, imperativul categoric va fi redefinit corespunzător, dobândind următorul enunț: „Acționează astfel, încât să folosești umanitatea, atât în persoana ta, cât și în persoana oricui altuia, întotdeauna în același timp ca scop, iar niciodată numai ca mijloc”¹¹. La fel ca revendicarea imperativului din prima schemă, ultima revendică direct valoarea; dar în timp ce acolo revendicarea era de a unifica principiul subiectiv cu principiul obiectiv (cu legea, pentru că valoarea este asociată legii), aici imperativul cere unificarea persoanei cu scopul în sine, subliniind ideea de umanitate (întrucât persoana nu este necondiționat sursă de valoare, ci numai prin umanitatea pe care trebuie să o asimileze).

Conversiunea principiilor este o consecință a complementarității celor două scheme, unde schema *finală* ultimă completează și pune în valoare schema inițială *formală* (în care era necesară reprezentarea în maxime, în principiile subiective legea morală, principiul obiectiv). Ideea de umanitate ca scop în sine, pe lângă implicația valorică menționată, dă o înțelegere în plus relației formale inițiale dintre *datorie* și *legea morală* în felul următor: umanitatea pe care eu o presupun în mine mă face ca pe temeiuri umane (provenite din elementul caracteristic al genului de ființe pe care îl reprezint) să evit maxime non-universalizabile, începând cu propria mea persoană (altfel risc să mă limitez la singularitatea mea). Întrucât cealaltă persoană, la fel ca oricare, este duală (alcătuită din raționalitate și corporalitate), formularea prezentă mă constrânge *direct* să întrețin umanitatea într-un fel rațional, și *indirect* mă constrânge să am grijă de corporalitatea prezentă în maxima mea, spre a nu ajunge să obstrucționeze raționalitatea.

Voința care se acordă cu rațiunea practică, atrăgând atenția asupra umanității, devine universal legiferatoare; acționând la nivelul *în sinelui*, ea apare ca o voință liberă. Această latură legiferatoare a voinței o completează pe cea care exprimă calitatea sa de subiect al legii. Pe temeiul dualității pe care o prezintă voința umană (de a fi subiect al legii și de a fi legiferatoare), Kant a conceput un concept deosebit de semnificativ, atât pentru schema teleologică prezentă, cât și pentru conceptul de

¹¹ *Ibidem*: „Handle so, daß du die Menschheit sowohl in deiner Person, als in der Person eines jeden andern jederzeit zugleich als Zweck, niemals bloß als Mittel brauchst”, p. 429, ed. rom., p. 77.

valoare umană identificat în această schemă; el este cel de *imperiu al scopurilor*¹². Semnificația sa este dată de unitatea pe care o manifestă diversitatea ființelor raționale, într-o comunitate legiferată de legi comune. Relațiile stabilite între acest fel de ființe și legile care le guvernează dau naștere *scopurilor comune*. Latura lor formală, rezultată din eliminarea diferențelor personale ale acestor ființe raționale reflectate asupra scopurilor lor, ca și din eliminarea conținutului scopurilor particulare propuse de ei înșiși, alcătuiește o comunitate rațională. Principala ei reglementare provine din considerarea acestor ființe raționale între ele numai ca scopuri în sine, datorită raționalității lor, și niciodată numai ca mijloace, purtătoare ale unui oarecare interes (fie al lor, fie al altora). De aici rezultă că această comunitate are drept scop, împreună cu cultivarea raționalității principiilor morale, de asemenea cultivarea valorii umane, în care raționalitatea deține o parte însemnată.

Pe lângă cerința de a cultiva umanitatea, pe care o adresează schema teleologică ca imperativ categoric, ea cere voinței autocontrolul capacității sale legiferatoare, care va fi posibil prin ideea de egalitate întru rațiune, pe care o face posibilă paradigma *imperului scopurilor*. Enunțul său este: „voința, prin maxima ei, s-ar putea considera, în același timp, ca universal legiferatoare”¹³. Prin acest nou enunț al imperativului, voința, care până acum nu se punea de acord cu cerința rațiunii de a acționa în întregime la nivelul *în sinelui*, este ridicată acum la rangul legiferator al rațiunii.

¹² *Ibidem*, p. 433, ed. rom., p. 79.

¹³ *Ibidem*, „...der Wille durch seine Maxime sich selbst zugleich als allgemein gesetzgebend betrachten könne”, p. 434, ed. rom., p. 80.